

מ"א י"א: הָן - ראוי להקפיד על הגייה נכונה של ה"א, שלא ישמע שקורא 'אין' באל"ף ותשתנה המשמעות.

פֶּל הַנְּחָרִים בָּד - יש לשים לב לנגן את הטעמים במקומם הנכון, ולא להטעים 'פֶּל הַנְּחָרִים בָּד'.

הַנְּחָרִים - הטעם מלרע ברי"ש.

מ"א י"ג: עֲזַרְתִּיךָ - הכ"ף בקמץ, אך בפסוק הבא: עֲזַרְתִּיךָ - הכ"ף בשווא.

מ"א י"ד: אֶלְתִּירָאִי - הרי"ש בשווא נע, והוא מלשון יראה. והקורא 'תִּרְאִי' בשווא נח, משנה משמעות ללשון ראייה.

❖ חילופי נוסחאות ❖

מ' ל"א: וְקוֹן / (וְקוֹי)

הוֹי' וְלֹא נִשְׁמַעְתָּ, וְהוֹי' ד' בְּצִירִי - בכתבי היד: ט"א ט"ב ט"ד ט"ז, ס"א ס"ג ס"ד ס"ח ס"ט ס"י א"ב א"ג א"ד א"ה א"ו. ~ ובדפוסים: מק"ג, רוו"ה, גינצבורג, קסטנו, קורן, ברויאר. ~ וכן מוכח מהמסורה^ט, וכן כתבו אבן עזרא ורד"ק ומנחת שי ועוד מדקדקים, וראה בפירוט בהערה.

שי (בתהלים) שמדבריו משמע שסובר שהפסוק בתהלים נקרא 'וְקוֹי' (שהו"ד נשמעת במבטא במקום הו"י שאינה נשמעת), וממילא הפסוק בישעיה הוא 'וְקוֹי' (שבישעיה לא כתב האבן עזרא כלום, והרי מהמסורה מוכח שהם שונים זה מזה, ועל כרחך צריך לומר שהאבן עזרא סבר בהיפוך), ובמנחת שי לא הביא ואף לא דן כלל בדברי האבן עזרא בשמות שמהם מוכח שבאמת סובר בישעיה נקרא 'וְקוֹי', ומוכח שבכתובו זאת נעלמו ממנו דברי האבן עזרא בשמות ולכן נטה לומר שסובר להפך, אך באמת אחר דברי האבן עזרא שם מוכח שגם הוא סובר כרד"ק ושאר המדקדקים בישעיה נקרא 'וְקוֹי' (וכבר העיר בן בשיעורי רבנו מאיר הלוי על התורה על הפסוק בשמות שם). ולגבי משמעות דבריו בתהלים, כתב בער (בישעיה) שכנראה צריך להגיה בדבריו 'הצירי תחת הו"י' במקום 'הו"י תחת הו"י', וכך אינו סותר את דבריו בשמות ואת מציאות הספרים ודעת כל שאר המדקדקים.

ובספר קרבני לחמי (ל' שלמה פישר רבה של מינכן וקרלסבורג, תר"ב - תרצ"ב, עמ' מ"ז) כתב וז"ל: ונוראות נפלאות על דבר זה ולא אוכל להאמין שכן נמסר במסורה ולדעתי חלילה לקרוא הו"י ד' בְּצִירִי דאיכא למיחש לחירוף וגידוף כיון דלפי משפט הלשון משמע שהוא לשון הקאה וכו' הלכך לדעתי מאן דקרי וקוי ה' הו"י ד' בְּצִירִי משתקן אותו, ואם נמסר במסורה וכו' צ"ל שנתקלקלה מסורה זו ע"י טעות הסופרים ולא גושפנקא דבן אשר חתים עלה שהרי לא מצינו עוד בשום דוכתא בתנ"ך שחסרה מתיבה זו וי"ד הריבוי וגם לא מצינו עוד בשום דוכתא בתנ"ך שהבינוני של פעל קוה כתיב מלא בוי"ו, אלא חסר וי"ו כתיב והו"י הוא ע"י הפעל, הרי תרתי לריעותא במסורה הנ"ל וזהו לדעתי את אמת שנתקלקלה ואין לסמוך עליה. עכ"ל. ובעקבות דבריו, כך הורה למעשה נכדו הגר"י פישר, וכמו שנכתב בספר הליכות אבן ישראל פרק כ"ב (ובהערה שם רצה לטעון שגם בדברי רד"ק בישעיה ניתן לדחוק ולפרש כן, אך באמת לפי פירוט זה חסר בדברי רד"ק, ועוד, שלאור דברי רד"ק במכלול ובשרשים ובתהלים אי אפשר כלל לפרש כן, ודבריו בתהלים מפורשים ומחוזרים ביותר). ואחר שספר בן אשר לפנינו וכן אשר בעצמו ניקד שם 'וְקוֹי', ואף חיזק ניקוד זה ומסר עליו שם במסורה 'לית', ממילא נפלה עיקר טענתו, כי ניקוד זה והמסורה שמאשרת אותו גושפנקא דבן אשר חתים עלה, וגם כל גדולי המדקדקים ראשונים ואחרונים כתבו כן, ולא מצאנו כלל דעה חולקת הסוברת שיש לקרוא רק 'וְקוֹי' גם בישעיה וגם בתהלים. ומה שכתב שלא מצאנו עוד כמותו, לא מצאנו אינו ראייה ובפרט ששווה זה לא מצוי הרבה במקרא, ואכן צורת קריאתו משונה אך כך נמסר שיש לקרוא, ולכן ברור שאין לנו לשנות מהמסורה על פי סברה בלבד.

ובקובץ 'בית אהרן וישראל' (מלין קצ"ז עמ' קל"ד) הובא מאמר 'כיצד יש לקרוא וקוי ה' יחליפו כח' האם וְקוֹי או וְקוֹי', המאמר מתחיל בהבאת רוב דברי הראשונים והאחרונים הכותבים בפירוש שיש לקרוא 'וְקוֹי', וממשיך בהבאת כתיב יד דפוסים רבים בהם מנוקד 'וְקוֹי' בישעיה, וממשיך בציטוטים מתוך דברי הראשונים והאחרונים בהם לפי הכתיב 'וְקוֹי' בוי"ו אחת ושני יוד"ן מוכח שקראו 'וְקוֹי', ואז עובר ומביא כתיב יד דפוסים רבים בהם מנוקד 'וְקוֹי' בישעיה, וממשיך בציטוטים מתוך דברי הראשונים והאחרונים בהם לפי הכתיב 'וְקוֹי' בשני ווי"ו וי"ו אחת מוכח שקראו 'וְקוֹי', ואחר כל זה מסכם וכותב שיש מקור לשתי הגרסאות בקדמונים, ועל כן אין למהר ולהעיר לקוראים שטעות בידם, דועביד כמר עביד דועביד כמר עביד, ואע"פ שיש מקורות רבים ועתיקים יותר לגרסת 'וְקוֹי' מ"מ כיון שמצאנו סימוכין גם לגרסה השניה אפשר שהיו מקורות יותר קדומים גם לה אלא שלא נשתמר, וזה עדיף מאשר לומר שטעו כל הספרים שניקדו כן (ואחר כל זה הביא עוד רשימה ארוכה של ספרי ראשונים ואחרונים שבהם מנוקדים כתיב בהם וקוי וחלק מהדפוסים וקוי).

והנה עשה עבודה יפה ומקיפה במאמרו, אבל מסקנתו איננה נכונה, משום שגם אם יש מחלוקת בין הספרים אין זה מוכיח ששתי הגרסאות שוות הן או שניתן לומר מחמתן דועביד כמר עביד, ובכל המקרא יש אלפי גרסאות שונות בין הספרים השונים, אך יש דרך כיצד להכריע בין הספרים, והבאת רשימה של כתיב יד שלא ידועה חשיבותם ורמת דיוקם, כאשר הם עומדים בסתירה

^ח ומפורסם על זה בשם האבן עזרא: 'אין בין החיים ובין המתים אלא נקודה, וסימנין החיים עומדים והמתים שוכבים', דהיינו שתיבת 'מתים' יכולה להתפרש הן כאנשים חיים, והן כאנשים מתים, והחילוק הוא בניקוד המילה, שאם מנוקד 'מתים' המ"ם בשווא, הכוונה לאנשים חיים, ואם מנוקד 'מתים' המ"ם בצירי, הכוונה לאנשים מתים, והסימן לזה הוא שהמתים שוכבים בניקוד הצירי שהנקודות שוכבות זו לצד זו, והחיים עומדים בניקוד השווא שהנקודות עומדות זו על גבי זו.

^ט נביא כאן את דברי המסורה על כתיב היד והדפוסים השונים (וכדי להבין היטב הערה זו, מומלץ לקרוא קודם את ההערה הבאה): בכתבי היד המנוקדים 'וְקוֹי': בכתבי היד ט"א ט"ד נמסר רק 'ל' כלומר לית, שמשמעה שאין עוד תיבה זהה לה במקרא (ואע"פ שגם בתהלים כתובה מילה זו, כונת מסורה זו לומר שאין עוד כמותה באותו ניקוד), ובכתב היד ט"ב נמסר 'לית וחד וקוי ה' המה', שמשמעה שאין עוד תיבה זהה לה במקרא, ובפסוק 'וקוי ה' המה' יש מילה דומה לה (שנכתבת כמותה אך מנוקדת ונקראת באופן שונה), וכמותה נמסר בכתב יד ט"ז 'ל וחד וקוי ה' המה יירשו ארץ', ובכתבי היד ס"ט ו"ג נמסר 'וקוי קרי וחד וקוי ה' המה יירשו ארץ', ובכתב יד סט"ו נמסר 'לית וחברו וקוי' ובכתבי היד א"ד א"ח א"י כתוב וקוי בשני יוד"ן.

ובדפוסים: בדפוס מק"ג נמסר 'ל וחד וקוי' ובדפוס גינצבורג ניקד 'וְקוֹי' בספר והעיר שכן ברוב ספרים כ"י ובחלק מהדפוסים, ובספרים אחרים נמסר שיש כאן קרי וכתב, 'וְקוֹי' כתיב 'וְקוֹי' קרי, ובספרים אחרים 'וְקוֹי' כתיב וקרי וכן במעט דפוסים.

ובכתבי היד המנוקדים 'וְקוֹי': בכתב יד א"א נראה שניקוד הצירי תחת הו"י, אבל כתוב 'וקוי' בשני יוד"ן (שלא כמותה מוכיח על קריאת 'וְקוֹי'), בכתב יד א"ה נראה שניקוד הצירי תחת הו"י, אבל כתוב וקוי בב' יודין ואף נמסר עליו שם במסורה 'ל', ובכתב יד א"ו נמסר 'ל ו' וקוי' (ומסורות אלו בעצם מוכיחות שהקריאה היא 'וְקוֹי' שלא כפי שמנוקד בגוף הספר, ולכן יתכן מאוד שבספרים אלו הוסט הניקוד ימינה אל תחת הו"י רק משום שלא היה מקום תחת הו"י גם לצירי וגם למהפך, ובמבואר בהערה הבאה).

'תיבת וְקוֹי' כתובה פעמיים במקרא, כאן, ובפסוק 'וְקוֹי י' המה יירשו ארץ' בתהלים (ל"ז ט') ובמסורה נמסר גם כאן וגם בתהלים 'לית', כלומר שאין עוד מילה זהה במקרא, ומה מוכח שיש הבדל ביניהן ואינן נקראות באופן שווה. ואף יש ספרים בהם המסורה מפרטת יותר וכתוב במפורש במסורה 'לית וחד וקוי ה' המה יירשו ארץ' כלומר שאין במקרא עוד מילה הזוהה לה בכתיבתה בפסוק 'וקוי ה' המה יירשו'. וקריאתה, אבל יש מילה הזוהה לה בכתיבתה בפסוק 'וקוי ה' המה יירשו'. ומוכח מזה שיש חילוק באופן קריאתן.

חילוק זה ניכר על ידי הניקוד, שכאן מנוקד 'וְקוֹי' בצירי תחת הו"י, ובתהלים מנוקד 'וְקוֹי' בצירי תחת הו"י, שמניקוד זה מוכח שכאן הו"י לא נשמעת (כמו פעמים רבות שאחר חולם כתובה אות וי"ו שאינה נקראת) ונקרא 'וְקוֹי', ובתהלים הו"י נשמעת נקרא 'וְקוֹי'.

גם המדקדקים נתנו לבם לכך, וציינו חילוק ניקוד זה (שבאמת יש בו חידוש שהו"ד נקראת במקום הו"י, אך מצאנו כמותו במקרא פעמים נוספות).

כן כתבו: רבינו יונה אבן ג'אנח בספר השרשים (שרש קוה, כתב רק 'וקוי ה' בתמורת הוא' בוי"ו), ומחמת שרק בא לציין את החילוק לא ציין האם כוונתו לפסוק בישעיה או לפסוק בתהלים, משום שעל פי ניקוד הספרים ניכר וידוע היכן נקרא כד', ספר טעמי המקרא המיוחס לבן בלעם (עמ' 52, וגם הוא רק כתב עצם החילוק ללא ציון הפסוק), ר' משה קמחי (משלי ג' ל"ז), אחיז רד"ק (בישעיה, ובתהלים, ובמכלול י' ע"ב, ובשרשים שרש קוה), ר"ש פרחון במחברת הערוך (ערך קוה, חלק ב' עמוד ג"ט), רבי אברהם בן רמון (בתהלים), ר' אליהו בחור (ספר הזכרונות ערך קוה, בכתב יד), מכלל יופי (בישעיה), מנחת שי (ובכתב יד וגם ניקד כך דיבור המתחיל כדרו לציון הכרעיות), מהרי"ן (חלק הדקדוק תהלים), רוו"ה (בהפסוק כאן), מסורת הקריאה (בהפסוק כאן), ועוד אחרונים.

וכן כתב גם האבן עזרא בשמות (ט' ג'), אלא שמשמעות דברי האבן עזרא על הפסוק בתהלים לא ברורה, שכתב שם 'הו"י תחת הו"י', וכתב מנחת

הו"ו בצירי, והו"ד לא נשמעת – בכתבי היד: ס"ה ס"ז ס"ז, א"א א"ה א"ו. ~ ובדפוסים: רא"פ, לטריס.

מ"א ט: מקצות / (מקצות)

הקו"ף רפה – בכתבי היד: ט"א ט"ב ט"ד ט"ז, ס"א ס"ג ס"ד ס"ט ס"י ס"ב ס"ט ס"י, א"ג א"ה א"ו א"ח א"י, ~ ובדפוסים: רוו"ה, גינצבורג, קסוטו, קורן, ברויאר. ~ וכן כתב מנחת שייא.

הקו"ף דגושה – בכתבי היד: ס"ה ס"ז ס"ח, א"ב א"ד. ~ ובדפוסים: מק"ג, רא"פ, לטריס.

מ"א ט: וְאָמַר / (וְאָמַר)

הטעם מלעיל באל"ף – בכתבי היד: ט"א ט"ב ט"ד ט"ז, ס"א ס"ג ס"ד ס"ה ס"ח ס"ט ס"י ס"ב ס"ג, א"א א"ב א"י. ~ ובדפוסים: מק"ג, קסוטו, קורן, ברויאר. ~ וכן כתב מנחת שייא.

הטעם מלרע במ"ם – בכתבי היד: ס"ג ס"ט, א"ג א"ד א"ה א"ו א"ח. ~ ובדפוסים: רא"פ, רוו"ה², לטריס, גינצבורג³.

מ"א י': כִּי עָמַד אֲנִי / (כִּי עָמַד אֲנִי)

במונת מקף – בכתבי היד: ט"א ט"ב ט"ד ט"ז, ס"א ס"ג ס"ד ס"ה ס"ט ס"י ס"ב א"י. ~ ובדפוסים: גינצבורג², קסוטו, קורן, ברויאר.

במקף מונח – בכתבי היד: ס"ה ס"ז ס"ח ס"ט ס"י ס"ב ס"ג, א"א א"ג א"ד א"ה. ~ ובדפוסים: מק"ג, רא"פ, רוו"ה, לטריס.

ולכן לפי כללי ההכרעה נראה פשוט שיש לקרוא כפי המסורה שנמסרה לנו על ידי בעלי המסורה ומאושרת בכל הספרים המדויקים ובדברי כל גדולי הדקדוק שאנו סומכים עליהם, ויש לקרוא רק 'וְאָמַר', ואין להניח שהיה נוסח נוסף אחר שהוא נגד המסורה ולא נמצא שום מסורה המאשרת נוסח זה.

^א במנחת שי כתב שבספרים כ"י מדויקים הקו"ף רפה וכן כתב רב פעלים. ובאמת גם מסתבר כן, שהרי בכל תיבת 'מקצה' במקרא הקו"ף רפה (משום שבאות שוואית שאחר מ"ם השימוש לפעמים נופל הדגש כדי להקל, וכמו בתיבת 'מלמעלה'), ומסתבר שגם תיבות 'מקצות' תהיה רפה כמו 'מקצה'.

^ב וכתב רוו"ה שכך מוטעם בכתב יד ישן, וכן מסתבר ככל חבריו שבמקרא. אך דבריו תמוהים, משום שמרוב מופעי מילה זו במקרא אין להביא ראיה כלל, שהרי ברור שההטעמה המקורית היא 'וְאָמַר' מלרע ורק מחמת נסוג ייתכן שיוטעם 'וְאָמַר' מלעיל, ובחמשה מקומות במקרא כתובה תיבה זו כאשר היא אמורה לסגת אחור (כלומר כשהיא בטעם מחבר והמילה שאחריה מוטעמת בהברתה הראשונה), ומלבד מקום אחד בו מוטעם מלרע (בראשית כ' י"ג), בשלושת המקומות האחרים (מלכים א' כ"א ו', יחזקאל ט"ז ו' פעמים) מוטעם מלעיל (ואף בדפוס גינצבורג לא הביא במקומות אלו שיש הנורסים מלרע), ואם כן הסברה היא הפוכה מדבריו, משום שרוב המקומות הראויים להיות מוטעמים מלעיל מחמת נסוג אחור אכן מוטעמים מלעיל, ולכן מסתבר יותר שגם כאן יוטעם 'וְאָמַר' מלעיל.

^ג וציין בהערה שבספר מוגה מוטעם 'וְאָמַר' מלעיל.

^ד וציין בהערה שבספרים אחרים מוטעם 'כִּי עָמַד אֲנִי'.

למסורה מפורשת ולניקוד שניקד בן אשר ולניקוד כל הספרים המדויקים ולדברי כל רבותינו בעלי המסורה והדקדוק הראשונים והאחרונים כאשר לא נמצא אפילו אחד שמביא מסורת אחרת, אינה מוסיפה כלום, ולכן אין זה אמור להוביל למסקנה ש'ישנה מחלוקת קדומה ודעביד כבר עבד'.

ולכל זה יש להוסיף שיש כאן בעיה טכנית משום שהו"ד היא אות קטנה הממוקמת בסוף התיבה ומתחתיה אמורים לבוא גם ניקוד הציירי וגם הטעם מהפך אחר הניקוד, ולכן היתה נטיה טבעית לסופרי כתבי היד, אפילו מבלי משים, למשוך ולהקדים את ניקוד הציירי מעט ימינה כדי שיוכלו לסמן את הניקוד והטעם, וכיון שגם הו"ו היא אות קטנה, דבר זה הטעה את הקוראים ואת המעתיקים לחשוב שניקוד הציירי תחת הו"ו, ומאד ייתכן שכל מקור הספרים לניקוד 'וְאָמַר' בישעיה נגרם רק מכך, ובפרט שבפסוק בתהלים אכן כך הניקוד, שהרי אם אכן היתה גרסה קדומה כזאת היינו אמורים למצוא מסורות שמוסרות 'ב' כדרך המסורה כאשר מילה נמצאת רק שתי פעמים בכל המקרא, וכיון שאין מסורה כזאת בשום ספר (ויותר מזה, בחלק מהספרים מנוקד 'וְאָמַר' ונמסר במסורה 'לית', שהמסורה סותרת את נוסח הספר עצמו, ראה הערה קודמת), מוכח שניקוד זה מקורו מטעות ושיבוש.

ובנוגע לציטוטים מדברי ראשונים ואחרונים, אין להם כמעט חשיבות, משום שידוע שכאשר כותבים פסוק בדרך אגב לא בהכרח מדייקים בו ולכן לא ניתן ללמוד ולדייק מזה (וכמו שכתב מנחת שי במדבר א' ל"ד שאפילו בדברי המסורה אין תמיד הקפדה על מלא וחסר כאשר הפסוק מובא במסורה לצורך עניין אחר), ובפרט שיתכן מאד שהמעתיקים שינו את לשון המחבר וכתבו לפי מה שהיה בדעתם שיש לקרוא, וכמו שהביא בעצמו בסוף המאמר שיש ספרים רבים בהם בחלק מהדפוסים מודפס באופן אחד ובחלקם באופן שונה, מה שמוכיח שהמעתיקים שינו מדברי המחברים, ולכן מכל זה לא ניתן ללמוד מאומה לא לכאן ולא לכאן.